

Bokanmeldelser

Gina Dahl 2023. *Prestene forteller. Kirkeliv i Norge 1750–1850*. Bergen: Kapabel forlag. 336 sider, illustrert.

Anmeldt av Arne Bugge Amundsen, UiO

Gina Dahl er religionshistoriker og arbeider ved Universitetsbiblioteket i Bergen. Hun har tidligere utgitt arbeider om norsk bokhistorie med vekt på geistlige boksamlinger og en kommentert utgave av Erik Pontoppidans brevveksling fra hans tid som biskop i Bergen stift. I denne boken har hun satt seg fore å bruke et antall primærkilder skapt av norske prester for å belyse kirkeliv og religiøs kultur i perioden 1750–1850.

Utvalget av temaer er interessant og relevant. Boken innledes med en historie om Frederik Arentz (1702–1779), sognepresten i Askvoll som motvillig, syk og gammel ble biskop i Bergen i 1762. Deretter kommer et kapittel om innvielsen av Trysil kirke i 1750 og et kapittel om prostene som administratorer. Spesielt temaene om kirkeinnvielser og prestenes funksjoner kaster nytt lys over forhold som tidligere forskning ikke har hatt spesielt fokus på. Deretter kommer et kapittel om «kirkeliv fra A til Å», som tar opp prestenes arbeid med ritualer og livsoverganger i menighetene. Til slutt kommer noen mer spesialiserte kapitler om barnedåp og ekteskap, konfirmasjonspraksis, presten i møte med sykdom og død og hans oppgaver innenfor rettspraksis og politikk.

For den som ønsker detaljert og informert kunnskap om den lutherske prestens mange gjøremål, den kirkelige kulturen og i noen grad den folkelige fromhetskulturen i Norge i denne perioden, er denne boken nyttig. Den

kommenterte bibliografien er også bredt anlagt og dokumenterer en godt orientert forfatter, selv om den også har sine mangler.

Boken er det som ofte kalles 'gjennom-illustrert'. Nesten hver eneste side har minst én illustrasjon, og bildetekstene er ofte lange og gjentar det som står i brødteksten. Mange av bildene er hentet fra 1800-tallets nasjonalromantiske billedverden, og ikke alltid er relevansen av illustrasjonene åpenbar for leseren. Leseren forstyrres nok også litt av knappe marger og hyppige ekskurser med egne farver og fortellinger.

Et spørsmål er hvilken historisk genre denne boken plasserer seg innenfor. Som viktig inspirasjonskilde oppgir Dahl selv de danske historikerne Charlotte Appel og Morten Fink-Jensens bok fra 2009: *Når det regner på præsten. En kulturhistorie om sogneprester og sognefolk 1550–1750*. Det er en bok som uttrykkelig plasserer seg i den mikrohistoriske genren, som gjennom detaljert presentasjon og analyse av historiske enkelthendelser og biografier vil belyse noe mer allment om tiden og kulturen. Langt på vei innfrir vel Gina Dahls bok denne ambisjonen, men min vurdering er at hun ikke kommer helt i mål. Hun legger ikke opp til bredere analyser, men avslutter bare hvert kapittel med et «etterord», og boken som helhet avsluttes med noen korte og ganske generelle betraktninger om hvordan de norske prestenes embetsvirkelighet var variert. Både opplegget for boken og det rike materialet som Gina Dahl analyserer på en god og kompetent måte kunne fortjent en enda dypere refleksjon og konklusjon.

Denne vurderingen har særlig to begrunnelser. For det første er hovedfokus

Bergen og Bergen stift. Undertittelen «Kirkeliv i Norge» blir derfor litt for ambisiøs. Det finnes riktignok flere oppslag fra Trondhjem stift og endog fra Østfinnmark, og kapittelet om kirkevigsling tar utgangspunkt i Trysil, men i all hovedsak glimrer det brede Østlandet og det største og mest folkerike og komplekse av alle stiftene, Akershus stift, med sitt fravær. De viktige forskjellene mellom by og land, som og i kirkelig forstand var helt grunnleggende i enevoldstidens Danmark-Norge, er underkommunisert. For det andre gjør etter min vurdering Dahl sin kritikk av tidligere forskning til sin egen svakhet. Hun påpeker – i noen grad med rette – at tidligere kirke- og religionshistoriske arbeider har lagt for stor vekt på normative kilder som lovverk og teologi, og at periodeinndelinger dermed har blitt for skjematisk og misvisende sett opp mot det faktiske kirkelivet og den levde fromheten. Jeg er redd hun med denne posi-

sjonen har havnet i den motsatte grøften, nemlig å sette skiftende politiske, ideologiske og teologiske posisjoner til side. Det er tross alt kilder skapt av de norske, lutherske prestene hun har som primærmateriale, og prestene var følsomme for svingninger i politikk, ideologi og teologi. Hadde Dahl derimot trukket inn annet materiale, for eksempel folkeminner, kunne bildet ha blitt mer variert og for alvor utfordret de kildene hun legger til grunn, men da hadde grepet med «prestene forteller» ikke vært helt dekkende.

Til tross for disse innvendingene – og jeg har her valgt ikke å gå inn på mange problematiske detaljer i fremstillingen – kan jeg anbefale boken. Kunnskapen om de forholdene som Gina Dahl beskriver, er høyst nødvendige i en tid der både forskere og studenter virker ganske frakoblet fra fortidens religiøse virkelighet.

Katarina Ek-Nilsson, Birgitta Meurling, Marianne Liljequist, Annika Nordström 2023. *Min mormor. Kvinnoliv i en annan tid.* Umeå, H:ström – Text & Kultur AB. 335 sider, illustrert.

Anmeldt av Anders Gustavsson, IKOS

Fyra kvinnliga etnologer – Katarina Ek-Nilsson, Birgitta Meurling, Marianne Liljequist och Annika Nordström – har skrivit en bok om sina mormödrar som var födda under tiden 1892–1901. Den första av dem dog 1956 medan den som levde längst avled 1987. Två av kvinnorna bar namnet Anna (jag kallar dem Anna 1 1892–1981 och Anna 2 1901–1987), och de andra två hette Ester (1895–1956) och Kajsa (1896–1986).

Boken har fyra huvudkapitel som består av utförliga framställningar om de fyra kvinnorna. Varje författare skriver om sin mormor, medan en kortare inledning och slutord har skrivits av författarna gemensamt.

Kvinnorna är inte strategiskt utvalda utan råkar vara mormödrar till fyra etnologer som valt att samarbeta just om kvinnor som stått dem nära. Trots denna begränsning speglas ändå en bredd av kvinnoliv i Sverige under 1900-talet. Socialt sett kom kvinnorna från olika bakgrund. Två av dem var verksamma inom bondehushåll, i det ena fallet Kajsa i norra Sveriges fjällbygder med renskötande samer i närheten och i det andra fallet Anna 1 i södra Sverige på småländska höglandet. Ester däremot hade en högborgerlig bakgrund som dotter till en verkställande direktör i en textfabrik som hans fader hade startat 1876 i Norrköping. Familjen hade skaffat ett storslaget sommarhus Ekudden utmed kusten i Östergötland. Ester blev senare gift med en rådman i Norrköping. I den rymliga och

pampiga stadsvåningen fick hon ordna med stora representationsmiddagar. Den fjärde kvinnan Anna 2 tillhörde en arbetarfamilj med ett rum och kök och många barn i arbetarstadsdelen Masthugget i Göteborg.

Birgitta Meurling är den enda av författarna som aldrig fick träffa sin mormor Ester. Bilden av henne har dock kunnat framkallas med hjälp av bevarade dagböcker och brev. De andra tre författarna har haft sin mormor kvar i livet tills de nått vuxen ålder. De bygger primärt på egna minnen av kontakter och samtal men även av nyfikna utfrågningar. Dessa kan liknas vid intervjuer långt innan denna bok var påtänkt. Mormödrar har även skrivit brev till sina barnbarn. Alla författarna har haft tillgång till ett rikt fotomaterial som utgör illustrationer i boken. Dessutom har uppgifter hämtats ur kyrkböcker om bostadsorter, datum för giftermål m. m.

Två av kvinnorna, Anna 1 och Ester, levde utomlands några år i ungdomen. Anna 1 var en kort tid gift i USA med en svenskättling. Ester var förlovad i Berlin med en tysk man som är obekant inom släkten. Han var en hemlighet som det inte talades om förrän 1986 när Birgitta Meurling i förbigående hörde honom omnämnas av en syster till Ester. Båda männen stupade i första världskriget. När dessa kvinnor en tid därefter återvände till sina hembygder, gifte de sig med män från lokalorten och födde sina barn där.

Förutom av första världskrigets fasor drabbades kvinnorna även av pandemin spanska sjukan. Anna 2 blev svårt sjuk och hade en lång konvalescenstid på sjukhus. Esters sväger Erik avled i pandemin och systern Ruth blev änka blott 26 år gammal. Kajsa förlorade 1926 sin åttaåriga son Östen i cancer och blev därefter igenom sin långvariga sorg en inbunden personlighet jämfört med hur hon skall ha varit tidigare.

Något tragiskt i slutet av livet var det när ett par av kvinnorna liksom ett par av deras män kom in på äldreboende och dessutom drabbades av demens. Det var då ingen glädje för barn och barnbarn att besöka dem på äldreboenden. Kvinnornas hårda arbete hade bidragit till att livets slutskede präglades av mycket värk och utslitna leder som fördyrstrade tillvaron. Katarina Ek-Nilsson skriver: ”De allra sista åren, de på långvården vill jag inte alls minnas – men måste för att ge bilden av mormor full rättvisa” (s. 18).

Trots att dessa kvinnor levde i ett patriarkaliskt samhälle ger de inte uttryck av att ha varit underdåniga eller passiva och följsamma. I stället har de haft en stark vilja som tog sig uttryck i en betydande arbetsamhet och sinne för skötsamhet, ordning och reda. Arbetsamheten verkar de ha fått med sig från sina föräldrahem, och den ville de förmedla vidare till sina efterkommande. Annika Nordström skriver att hennes mormor «hade en förebild i sin mamma och andra hårt arbetande Masthuggskvinnor som tog ett stort ansvar, ofta visste vad de ville och kunde vara nog så bestämda» (s. 298).

Kvinnorna stod i stor utsträckning för fostran av barnen och kunde därför emellanåt upplevas som stränga även av barnbarnen jämfört med vissa mildare morfäder. Dessa var mer överseende mot barn och barnbarn. Katarina Ek-Nilsson skriver: «Morfar Alfred framstår alltjämt som den mest vänliga, snälla och tålmodiga person man kan föreställa sig» (s. 59). På liknande sätt uttrycker sig Marianne Liljequist. Mot detta ställs hennes mormor som «var den reserverade som kom med förargliga moraliska pekpinna», men «jag var utvald, det var det tysta budskap som mormor förmedlade till mig. Jag blev ända från början mormors barn» (s. 219f).

Den inre kraft som bar dessa kvinnor, utgjorde en levande gudstro som de gärna ville förmedla till sina barn och barnbarn. Anna 1 var kyrkvård och de andra kvinnorna lyssnade regelbundet på söndagens radiogudstjänster förutom att de besökte kyrkan emellanåt. Någon dragning till de frikyrkliga väckelserörelser som förekom, fanns inte. Det hade varit av värde om bokens författare hade fördjupat sig något mer i fråga om vad religionen betydde för dessa kvinnor i vardagen och vilka religiösa trosföreställningar som präglade dem. De hade i varje fall en klar uppfattning om att livet fortsatte efter döden. Det gav dem tröst när tragiska dödsfall inträffade.

Metodiskt sett har författarna tillämpat autoetnografiska synsätt då ”forskaren använder sina egna personliga erfarenheter som empirisk utgångspunkt för att analysera kulturella fenomen” (s. 13). En fråga jag ställer är om det enbart varit en fördel att barnbarnen har utfrågat sina mormödrar. Kanske stod de varandra för nära för att mormödrarna skulle avslöja olika familjehemligheter. Marianne Liljequist fick först vid nitton års ålder av en slump höra att hon fötts utom äktenskapet 1950 och att hennes styvfar inte var den biologiske fadern. Annika Nordströms mormor berättade sent i livet och i förbifarten under en bilfärd att hennes fader Anders hade fått ett barn utanför äktenskapet medan han var gift. Helt uppenbart har mormödrarna varit tystlåtna på flera punkter till barnbarnens förundran. De skriver i slutordet om mormödrarna: «De bar på erfarenheter vilka omgavs av tystnad ... Orsaken till tystnaden lämnar oss efterkommande i ovisshet» (s. 313f). Om en utomstående hade utfört intervjuer, kunde denna sekretess kanske ha luckrats upp. Det är i alla fall min erfarenhet från tidigare fältarbeten om teman som är känsliga och svåra att berätta om. Ur genus-

perspektiv frågar jag mig om det är viktigt att kvinnor intervjuar kvinnor om känsliga teman. Vad hade det betytt om en broder till författarna i stället hade gjort intervjuerna? Själv har jag utfört många intervjuer med kvinnor om känsliga ting som kan gälla sorg, barnafödande osv.

Eftersom tre av författarna har haft en nära och kärleksfull relation till mormödrarna under uppväxten, frågar jag mig om de blivit alltför nostalgiska i sin framställning. Mormödrarna framstår i varje fall till stor del i ett ljusets skimmer och det gör även vissa morfäder. Livet kan säkert ha varit ännu hårdare, svårare och slitsammare än vad som framkommer i författarnas skildringar.

Boken är lättläst tack vare författarnas målande framställningar av mormödrarnas liv. Det finns en del uppgifter som förfat-

tarna inte har kunnat få svar på. Då fyller de i med en del spekulativa resonemang och frågor som kan höja läsarnas intresse. Det framgår klart i texten när författarna saknar uppgifter och då lägger fram tänkbara scenarier. Boken har en populärvetenskaplig framtoning och borde vara lämplig som studiemedel för studiecirkel med historiskt intresse. Författarna har lagt ner ett omfattande och engagerat detektivarbete som jag hoppas skall inspirera många kulturintresserade läsare till att bland annat utforska sin egen historia.

Litteraturhänvisning

Katarina Ek-Nilsson, Birgitta Meurling, Marianne Liljequist, Annika Nordström 2023. *Min mormor. Kvinnoliv i en annan tid*. Umeå, H:ström – Text & Kultur AB.